

Весна Бајић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет,
Докторске студије језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'374"17"
821.163.41.09 Orfelin Z.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.33-51
Примљен: 24. 8. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

ПРЕДЛОГ МИКРОСТРУКТУРЕ РЕЧНИКА ИСТОРИЈСКИХ ТЕРМИНА ПРЕДСТАНДАРДНЕ ЕПОХЕ РАЗВОЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (НА ПРИМЕРИМА ЕКСЦЕРПИРА- НИМ ИЗ ДЕЛА *ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКАГО* ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА (ЧАСТ 2, 1772))¹

САЖЕТАК

У овом раду дат је предлог елемената микроструктуре, тј. структуре лексикографског чланка речника термина из области историје предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, заснован на терминолошким јединицама ексерпираним из дела *Житије Пејтра Великаго* Захарије Орфелина (част 2, 1772).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лексикографија, речник, микроструктура, лексикографски чланак, терминологија, историја, XVIII век, Захарија Орфелин.

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, чији сам стипендиста била. У раду је представљен део резултата ширег истраживања које је, у виду усменог саопштења, изложено на Шестом међународном интердисциплинарном скупу младих научника друштвених и хуманистичких наука Контексти, на Филозофском факултету у Новом Саду, 1.12.2021. Рад се симболично објављује у години јубилеја, 250 година након објављивања дела *Житије Пејтра Великаго* Захарије Орфелина. Проф. др Исидори Бјелаковић захваљујем на сугестијама.

1. Увод

1.1. Термин и терминологија

Терминологија као научна дисциплина представља поддисциплину лексикологије која се бави терминолошким системима, тј. лексичким јединицама које имају статус термина. Како би термине одвојили од лексема општег лексичког фонда, бројни аутори покушали су да дефинишу појам *термин*: „Termin je bilo koji konvencionalni simbol koji predstavlja pojam definisan u predmetnom polju” (Felber 1984: 1, према Šipka 1998: 127); „У типичном случају термин је реч која се односи на само један појам и има само једно значење” (Драгићевић 2007: 21); „Термини су речи које означавају са највећом тачношћу одређене појмове у науци, техници, уметности и, уопште, појмове у разним струкама” (Станојчић – Поповић 2008: 200). Термини не морају бити само научни, уметнички и стручни изрази већ се њима могу именовати и појмови из појединих сфера свакодневног живота (Šipka 1998: 127), те је тако, на пример, Г. Вуковић (1988) проучавала терминологију куће и покућства у Војводини. У свим наведеним дефиницијама истиче се тачност, прецизност термина, тј. њихова веза са једним појмом и, самим тим, чињеница да имају једно значење. Међутим, Р. Драгићевић (2007: 21–22) истиче да се у описним речницима уочавају још неки случајеви реализације термина: неке речи могу имати више значења, од којих су само нека терминолошка (нпр. *круи*), док се код неких других јавља подударане терминолошког и општег значења (нпр. *језик*) (о томе в. у Гортан-Премк 1991: 51–52).

Због комплексности појма *термин* и чињенице да је тешко дати свеобухватну дефиницију, многи аутори бољим решењем сматрају навођење особина по којима се термини разликују од лексема општег лексичког фонда.

Д. Шипка (Šipka 1998: 127–128) каже да се форма термина везује за *појам*, док се форма општих лексема везује за *лексичко значење*. Самим тим, *коноџације*, *иласовна симболика* и сличне особине које се везују за лексеме општег фонда код термина се занемарују, док је значење термина *дефинисано* и *уклоњено у предметно поље*. Затим, термини су производ *свесне интјервенције* и примарна им је *писана форма*, док се код општих лексема ова форма изводи из *говорене*. Такође, код термина није толико

битна *дијахрона димензија*, важно је њихово функционисање у *актуелном језичком систему*, као и *корелација са терминима из других језика*.

Д. Гортан-Премк (1990: 16–20) такође истиче да је у семантичком садржају термина само појам,² те наводи још неке особине термина које их одвајају од лексема општег лексичког фонда. Термини, према овој ауторки, имају *ограничену способност развијања полисемије*,³ јер теже ка директном, симетричном односу знака и појма, те не могу да развијају пренесена, фигуративна, експресивна значења и да учествују у творби фразеологизама. Уколико пак и развију секундарна термилошка значења, механизам ће најчешће бити метонимија или синегдоха, врло ретко метафора. Такође, термини имају *ограничену деривациону способност*. Од њих се евентуално могу градити глаголске именице, затим именице и придеви с општим значењима, као и прилози (од придева). Ауторка истиче и да термини имају *ограничену способност развијања синонимије*. Синоними у терминологији могу имати само улогу међусобне заменљивости, те синонимске парове углавном чине термини различитог порекла.⁴ Стога бројни аутори у овом случају не говоре о синонимима, него о термилошким дублетима.⁵ Још једна особина по којој се термини разликују од лексема општег фонда јесте

² Такође, Д. Гортан-Премк (1991: 50) каже: „Семантички садржај термина експлицитан је, договорен, дефинисан, и самим тим дефинитиван, и чини га апстракцијом издвојена појмовна вредност реалije на коју се номинација односи”.

³ Д. Гортан-Премк (1990: 17–18) истиче да понекад исти термин може означавати различите појмове у оквиру различитих наука или сфера и наглашава да у науци постоји неслагање око тога да ли се у том случају ради о полисемији или хомонимији термина. Ова ауторка ближа је одређењу оваквих термина као полисемичних.

⁴ Б. Ћорић наводи још један случај термилошке синонимије – постојање дуже и краће варијанте термина, при чему краћа настаје деловањем закона језичке економије: „Могу ли, међутим, у термилошким системима постојати, на синхронном плану, две верзије истог назива у синонимичном односу, слично онима из општег језика (*нуклеарна електрирана* = *нуклеарка* и сл.)? Одговор на ово питање мора да буде потврдан већ и због тога што треба претпоставити да општи закон језичке економије делује и важи у свим сферама језика, па тако и у терминологији” (Ћорић 1996: 54).

⁵ Б. Оташевић (1996: 58) каже: „Специфичност варирања чланова термилошких система састоји се у томе што, за разлику од општег језика, синонимско варирање термина једнако је дублетности. Јединице вишечланог термина могу бити синонимичне, али је значење термина инваријантно”.

та што имају *већу моућност усїосїављања анїїонимских односа* с обзиром на то да у наукама постоји много појмова који су у контрастном односу. Ауторка наглашава да ове особине вреде док се термини употребљавају у оквиру затвореног термилошког система. Међутим, термини могу из језика науке, преко језика публицистике, ући у општи језик, те почети да се понашају потпуно исто као лексеме општег лексичког фонда.⁶

Бројни аутори наводе и особине које би термин у идеалном случају требало да поседује. Шипка (Šipka 1998: 128–129) наводи следеће: транспарентност (из саме форме термина назире се значење), интернационалност (термин је интернационално препознатљив), устаљеност (термин је општепознат и прихваћен), краткоћа (најбољи су једночлани термини), системност (термин је уклопљен у термилошки систем), недвосмисленост (термин остварује везу само са једним појмом), прецизност (термин у потпуности покрива свој појам), несинонимност (појам остварује везу само са једним термином). М. Дудок (1996: 17) наводи: мотивисаност, устаљеност, прецизност, системност, морфолошку и семантичку деривативност, једноставност, преводљивост на друге језике, интернационализацију и ослањање на домаћи лексички фонд. Б. Ћорић (1996: 53–54) помиње следеће: апсолутна корелација са специјалним појмом, одсуство синонимије, полисемије и разних конотација, краткоћа и употребљивост само у једној професионалној области. Сви поменути аутори слажу се у томе да је немогуће наћи термин који поседује све наведене особине, посебно стога што су неке од њих и контрадикторне. Сваки појединачни термин, заправо, представља резултат компромиса међу наведеним особинама.

⁶ В. Јовановић (2016: 51), говорећи о савременом проучавању термина, истиче: „Термини се проучавају у контексту, а као важне особине сада се показују полисемија и синонимија. Као основни механизми стицања термилошких значења речи истичу се метафора и метонимија, док је раније полисемија била сасвим изопштена из природе термина”.

1.2. Захарија Орфелин и његово дело⁷

Захарија Орфелин био је човек модерних схватања и напредних идеја у још увек конзервативном добу, зачетник просветитељства на нашим просторима, те претеча Доситеја Обрадовића, и, самим тим, једна од најзначајнијих личности српског XVIII века. У време у којем је култура код Срба била на ниском степену развоја, он се први ангажује, и то на многим пољима, како би Србију приближио културно развијеним државама Западне Европе. Лаза Чурчић (2002: 97) о Орфелину каже:

„био је учитељ, административац (канцелиста), калиграф, илустратор, графичар, бакрорезац, педагошки писац, песник, преводилац, теолог, пројектант, издавач, филолог, уредник календара и часописа, библиограф, историчар, рецензент, природњак, технолог и коректор, а можда и још понешто, што ће се тек сазнати. Извесно је да је говорио и руски, немачки, латински, нешто талијански и ваљда понешто француски, а писао је на српском, руском и немачком. Насупрот стваралаштву, његов животни пут обавијен је многим тајнама.”

Орфелин је готово читавог живота био склон мистификацијама, ретко је кад остављао белешке о својим путовањима и доживљајима, и бројна дела објавио је анонимно.

Једну од најкарактеристичнијих мистификација овог аутора представља његово презиме. Кад год је желео да остави неки податак о себи, бележио је увек презиме Орфелин. Након његове смрти, међутим, појавио се податак да се најпре презивао Стефановић, те да је сам себи наденуо презиме Орфелин, које представља спој имена митских певача Орфеја и Лина, или је инспирисано француском речју *orphelin* (сироче). Могуће је и да је, након што је изучио резачки занат, узео име француског медаљера Орфелина, који је живео у XVII веку. Ово презиме узели су и његови синовци, Јаков, српски академски сликар, и Александар, о ком се не зна много (Остојић 1923: 31–34; Чалић 1995: 7–8).

Тачан датум рођења Захарије Орфелина такође је непознат – зна се само да је рођен у Вуковару 1726. године, од оца Јована и мајке Сене (Мамузић 1987: 7). О детињству, младости и школовању Захарије Орфелина

⁷ Подаци о животу и раду Захарије Орфелина већином су преузети из Остојић (1923), Чалић (1995) и Чалић (2011), а подаци о делу из Чурчић (2002) и Чалић (2011).

такође нема много података. У предговору *Житија Пејра Великаѿ*, као и у великом лексикону угарских писаца (*Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*) Алексија Хораџија забележено је да је Орфелин био самоук, да се није школовао, већ да се образовао читајући књиге. Међутим, Чурчић (2002: 31), на основу свих познатих Орфелинових способности и дела, каже:

„Толико много одиста није могао у оним временима да научи ниједан самоук, па није могао ни Захарија Орфелин. Он је морао учити и морао је завршити добру школу. Уверен сам да ће кад-тад наука то утврдити”.

Прво Орфелиново познато занимање потврђује да је морао бити образован: од 1749. до 1757. био је учитељ словенске школе у Новом Саду. Радио је и као канцелист код архиепископа и митрополита Павла Ненадовића, као благајник темишварске епархије код епископа Викентија Јовановића Видака, као редактор и коректор, могуће и издавач, а касније и службени ревизор у штампарији Грка Димитрија Теодосија у Венецији, и као коректор у штампарији Јозефа Курцбека у Бечу.

Нека од његових најпознатијих дела јесу: *Маловажноје ѿривейѿѿвије* (*Поздрав Мојсеју Пуѿнику*), *Горесѿни ѿлач славнија иноѿда Србији*, *Плач Србији*, *Мелодија к ѿролеђу*, *Песн истѿорическа*, *Књѿиѿа ѿроѿив ѿѿѿѿва римскаѿ*, *Вечни календар*, *Искусни ѿогрумар* и, свакако, двотомни историјски спис *Житије Пејра Великаѿ*, писан руским књижевним језиком, традиционалном неререформисаном ћирилицом грађанског типа.

Орфелин је у Петру Великом, поред ратника, видео и владара који је руски народ извукао из вишевековног мрака незнања и празноверја и повео га путем европеизације, приближио га западној култури. М. Костић (2010: 273) каже: „Православље спојено с рационалистичким западњаштвом било је културни идеал Орфелинов. Тај идеал нашао је он оличен у Петру Великом. Стога је цар Петар Орфелину узор владара”. С обзиром на чињеницу да овако значајан владар није имао биографију на свом језику, Орфелин није могао бити миран, те је решио да ову неправду исправи и сам опише живот и дела Петра Великог на руском језику. *Житије Пејра Великаѿ*, двотомно дело, посветио је царици Катарини II (Чалић 1995: 20), а

пишући ово дело, он је, уз руске изворе, користио и много западних⁸ извора.⁹

Орфелин је ово историјско дело почео да пише 1765. године, штампање дела било је одобрено 27. септембра 1770, док је први пут штампано 1772, анонимно. О томе зашто у делу није наведено име аутора Чалић (2011: 367) каже следеће:

„Анонимне варијанте књиге настале су након што Димитрије Теодосије више није могао или желео да чека бакрорезне илустрације с чијом је изградом Орфелин каснио. Очекујући само за себе признање и награду руског двора, Теодосије је штампао насловну страницу без ауторовог имена те послао књигу на тржиште и тако украо Орфелиново животно дело”.

Он је овакав закључак извео на основу писма које је Орфелин 1775. године послао кнезу Александру Михајловичу Галицину и у ком је описао превару Димитрија Теодосија. Ово писмо објављено је у Москви 2000. године.

Орфелин је, док је писао и штампао *Житије*, имао на уму да ће оно бити илустровано (Чурчић 2002: 208–209), али, очигледно, 1772. године илустрације нису биле завршене, па је дело тада штампано без њих. Поуздано се зна да је Орфелин 1774. завршио умножавање *Генералне карије сверуске империје*, која је била намењена илустровању овог дела, пошто ју је потписао и датирао. На насловној страници илустрованог издања бакрорезом су дати Орфелиново име, његова титула бечког академика и наслов који је Орфелин одавно наменио свом делу: *Историја о животи и славним делима великога владара империјора Пејра Првога, самодржица сверуског*.

Орфелиново дело доживело је још једно издање – руско. *Житије* је, према анонимном венецијанском издању, штампано 1774. године у Санкт Петербургу. Ово издање је илустровано, али илустрације за њега није

⁸ Орфелин је, како истиче Т. Остојић, током рада уочио разлику између немачких и француских извора: „Французи теже на литерарност и уметност, док Немци много полажу на стварност, наводећи податке и доказе и на штету литерарне форме. Као ученик Немаца, као човек марљив, рационалан Орфелин је више ценио немачки начин” (Остојић 1923: 162).

⁹ Детаљан преглед познатих Орфелинових извора дат је у Остојић (1923: 146–160).

радио Орфелин. У њему се јављају поједине језичке и чињеничне исправке, али не помиње се име аутора оригиналног дела.

Илустровано, потписано издање, чини се, било је врло ретко с обзиром на то да је дело често, нарочито у руској науци, приписивано Димитрију Теодосију или име аутора није помињано. Није сасвим јасно због чега је ово капитално дело толико дуго занемаривано, тако да није обраћана пажња на оно што су још Орфелинови савременици бележили, а било их је неколико који су поменули да је аутор *Жиџија* Захарија Орфелин. Тек је 1887. године потпуно отклоњена свака сумња у Орфелиново ауторство, када је Димитрије Руварац пронашао илустровано издање дела (Чурчић 2002: 206–208; 211–212).

Орфелиново *Жиџије Петра Великаџо* представља „највиши домет наше графике XVIII века” (Медаковић 1954: 257) и сматра се „зачетком модерног српског историјског романа” (Чалић 1995: 20). Ово дело истиче се, пре свега, обимом: „И у данашњој нашој књижевности [...] врло се ретко јавља историска монографија од 191 штампана табака” (Остојић 1923: 137). Орфелиново *Жиџије* нарочито је значајно стога што је носилац титуле „прве књиге код Срба која је, што се садржаја тиче, рађена научним методом, са научном апаратуром” (Медаковић 1954: 256). О значају овог дела највише говори чињеница да су се поједини аутори служили њиме као релевантним извором. Руски аутори Голиков и Пушкин користили су Орфелиново *Жиџије* као извор за своје монографије о Петру Великом, док је Његош у овом делу нашао мотиве и слике које је уткао у *Горски вијенац* (Остојић 1923: 145; Чалић 1995: 20–21).

1.3. Теоријско-методолошки оквир истраживања

Предлог микроструктуре речника термина из области историје дат у овом раду заснован је на терминолошким јединицама ексцерпираним из дела *Жиџије Петра Великаџо* Захарије Орфелина (част 2, 1772). Корпус за ово истраживање чини првих педесет страница наведеног дела. Издвојено је 378 именичких термина (једночланих или вишечланих са именицом као семантичким центром).¹⁰

¹⁰ „Основна функција термина јесте номинација специјалних појмова одређене струке или науке. [...] Речи којима се исказује терминолошка функција у

Издвојени термини већином су једночлани (83,9%). Када је реч о вишечланим терминима (16,1%), уочено је неколико структурних модела:

1. придев + именица (нпр. *војенаја сила*)
2. придев + придев + именица (нпр. *восіочноје јерусалимскоје блаіочесіије*)
3. именица + придев (нпр. *маіазин оружејној*)
4. именица + именица (нпр. *инсіруменіі раіішфикаціји, раіішфикаціји йисмо*)
5. именица + предлог + именица (нпр. *йриуіоііовљеније к војне*).

Властите именице (имена историјских личности и народа, називи држава, ратова и сл.) нису овом приликом ексцерпирани и анализиране.

Будући да је Орфелиново дело писано руским књижевним језиком, традиционалном неререформисаном ћирилицом грађанског типа, одреднице су транскрибоване савременом српском азбуком. Приликом транскрипције грађе следили смо упутства А. Младеновића (1979), као и аутора *Правојиса срјскоја језика* (2017). Стога се нисмо бавили фонетском транскрипцијом, већ смо се ослањали на писани облик речи: „наш основни поступак није утврђивање руског изговора и наших најближих еквивалената за руске гласове него пресловљавање руске ћирилице” (Пешикан – Јерковић – Пижурица 2017: 217), нпр. *йосол*, а не *йасол*.

С обзиром на језик којим је дело писано, графема <ѣ> транскрибована је као /je/, /'e/, слово <щ> као /шч/, док је секвенца <ер> која одговара српском вокалном /р/ транскрибована као /ер/. Наведена решења илустрјују следећи примери: <завладѣніе> → завладјеније, <лѣто> → љето, <возмуценіе> → возмушченије, <первоначалъникъ> → первоначалник.

одређеном појмовном значењу у основи припадају именичкој категорији, а секундарно придевима и глаголима. [...] Разлог због којег именице чине окосницу терминологија лежи у категоријалној природи ових речи. Именице могу самостално, без других речи означити конкретне и апстрактне појмове, па се стога за категорију именица може рећи да су језички знаци за номинацију појмова.” (Јовановић 2016: 77)

2. Предлог микроструктуре речника историјских термина

Под микроструктуром речника подразумевамо све оне елементе који су карактеристични за одредницу (Ѕирка 1998: 139), тј. за речнички (лексикографски) чланак.¹¹ Универзални списак елемената речничког чланка не постоји с обзиром на то да његова структура зависи од много фактора, као што су, на пример, намена речника, обим корпуса, намера аутора, количина расположивог простора и сл. (Бјелаковић 2013: 232). На основу истраживања термилошких јединица издвојених за потребе овог рада и прегледа принципа израде различитих термилошких и нетермилошких, синхрониских и дијахрониских речника, сматрамо да би оптимална микроструктура речника историјских термина ексцерпираних из дела *Житије Пејра Великога* могла да подразумева следеће елементе:¹²

1. одредницу (транскрибовану једночлану или вишечлану термилошку јединицу), дату верзалом и масним слогом;
2. граматичку информацију – обележје рода (м, ж, с);
3. регистровану форму у оригиналу, дату у угластим ортографским заградама;
4. дефиницију, дату курзивом;
5. потврду у контексту у којем је забележена, са одговарајућим бројем странице, датим у загради.

2.1. Одредница

2.1.1. Термини се као одреднице наводе у свом основном облику, тј. у номинативу једнине. Једини изузетак јесте именица *лаџи*, која нема облик једнине, те се наводи у номинативу множине и означава као *pluralia tantum*:

¹¹ Оно што поједини аутори, као што су, на пример, Д. Шипка и Л. Згуста, називају *одредницом* (Ѕирка 1998: 142; Zgusta 1991: 234), ми у овом раду називамо *речничким (лексикографским) чланком* (уп. нпр. Бјелаковић – Суботић 2011: 155; Бјелаковић 2013: 232), док оно што поменути аутори називају *одредничком речју*, ми називамо *одредницом*.

¹² Структура лексикографског чланка предложена у овом раду најсличнија је оној датој у Огледној свесци *Речника славеносрпског језика* (Бјелаковић – Цветковић Теофиловић – Милановић 2017).

ЛАТИ ж рl. t. <латахъ> *мeтaлнa oдeћa рaји́ника кaо зaштитa oд oружјa нeйрaјицeлe; oклoй*. – На баталію сію імѣтся медаль, представляющая съ одной страны образъ Царскій съ обычнымъ Латинскимъ титуломъ; а на оборотѣ видится планъ лагеровъ обоихъ войскъ, гдѣ Марсъ, представляющей здѣсь побѣдителя, въ латахъ и въ Шлемѣ, держа правою рукою щитъ, а лѣвою копье, устрѣмляется къ бою (48).

2.1.2. Статус терминологичке варијанте обрађене у оквиру једног речничког чланка имају оне лексеме код којих постоји несигурност у погледу одређења рода, нпр.:

ВОЈСКО/ВОЈСКА с/ж <войска; войски; войско> **1.** *гeо oружаних снага кaо јeднa цeлинa (oбичнo у рaју), сiсoбнa дa извршaвa рaјнe зaдaткe; вoјскa, aрмија*. – Мы обязаны наисильнѣйшимъ Союзомъ съ Его Кралевицкимъ Величествомъ и Республикою, чтобъ Тридесять тысящъ человекъ войска къ службѣ ихъ въ Польшѣ содержать, а въ случаи большей нужды и со всею Нашею военною силою противъ всѣхъ и всякаго непріятеля имъ помогати (12–13); Между тѣмъ какъ Его Царское Величество учреждалъ новую съ иностранными въ Санктпетербургѣ комерцію, и залагалъ Александроневской Монастырь, войски Его въ Германіи, совокупно съ Данезами и Саксонцами не дали Шведскому Генералу Штейнбоку нигдѣ убѣжища (42); **2.** *људскo вoјскe, вoјници*. – [...] Его Царское Величество [...] отдалъ указъ чтобъ набирати новое войско къ дополненію полковъ (31);

или номинативног облика, нпр.:

МЕДАЛ/МЕДАЛЬ ж <Медаль; Медаль> плочица, најчешће округла, направљена од метала, са разним релефним сликама и натписима, која се даје као награда за нешто или у знак сећања на нешто; медаља. – [...] објавили Онъ всѣмъ упомянутымъ народамъ свое позволеніе къ отправленію комерції въ Петербургѣ, чему въ самомъ томже 1713 году и начало учинено, на которое удѣлана была Медаль съ изображеніемъ на одной страны высокої Его Царскаго Величества Особы; а на другої видится большої на морѣ корабль (42); На взятіе града Абова імѣтся Медаль, на которой одной страны портретъ Его Величества, съ надписью: [...] (48).

Варијанте које потичу из различитих етапа језичког развоја обрађују се у оквиру засебних речничких чланака, нпр.:

АРМЕЈА ж <армеамъ; армеи> **1.** *гeо oружаних снага кaо јeднa цeлинa (oбичнo у рaју), сiсoбнa дa извршaвa рaјнe зaдaткe; вoјскa*. – [...] Вамъ

да не будеть противно, когда Мы тѣмъ побуждены будучи, повелимъ Нашимъ армеамъ ради безопасности Нашея выступити на границы (16); **2.** *највећа ојеративна јединица у војсци, формирана ради извршења одређених циљева, која комбинује више родова војске.* – Князь Кантемиръ съ своимъ Молдавскимъ войскомъ къ армени прибыльъ (26);

АРМИЈА ж <арміи; армією> **1.** *део оружаних снага као једна целина (обично у раји), способна да извршава рајне задатке; војска.* – Развѣ изъ другихъ мѣстъ довольно имѣемъ извѣстїе, что Посолю Нашъ посаженъ въ Едикуль, и что въ Константинополѣ чрезъ прокламацію, а въ другихъ провинціяхъ указомъ объявлено, чтобъ арміи къ границамъ выступили (20); **2.** *највећа ојеративна јединица у војсци, формирана ради извршења одређених циљева, која комбинује више родова војске.* – Съ главною армією соединился и находившіися въ Польшѣ Россійскій корпусъ (25).

2.1.3. Као што је већ истакнуто, вишечлане термилошке јединице наводе се и обрађују као посебне одреднице, у оквиру засебних лексикографских чланака, а не као изрази уз одговарајућу једночлану одредницу. Овај поступак сматрамо јединим исправним с обзиром на то да ови лексички спојеви упућују на одређени појам само у датој формацији.¹³ Свакако, лексикографски чланак у ком се наводи вишечлани термин има исте елементе као и чланак чија је одредница једночлана термилошка јединица:

БЕЗОПАСНИ КОНВОЈ м <безопасный конвой> *оружана йраїиња додељена у циљу заштити.* – По силѣ сего разсужденія заключено наконецъ, чтобъ Кралю Шведскому подати безопасный конвой (5).

2.1.4. Код придевско-именичких термилошких спојева у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика врло је честа била појава постпонованог атрибута. У оквиру одреднице увек се бележи редослед који је забележен у тексту, нпр.:

ЛЕВКОВИ ТАЛЕР м <левковыхъ талеровъ> *врѣиа сребрної новца, настала йо уледу на немачки йталер.* – [...] Верховнымъ Везиремъ опредѣлилъ Балтаджу Махомета Пашу, и притомъ велѣлъ дати

¹³ Већина аутора термилошких речника заступа овакав став; међу њима је и Л. Згуста: „Leksičke jedinice od više riječi leksičke su jedinice istog statusa i funkcije kao i pojedinačne riječi; stoga je potrebno i normalno da bi ih trebalo odabirati, obrađivati i navoditi kao cjeline” (Zgusta 1991: 228).

Шведскому Кралю 500 мѣшковъ левковыхъ талеровъ, которыхъ взаемъ требоваль (15);

МАГАЗИН ОРУЖЕЙНОЈ м <Магазинъ оружейной> *складшише оружја*. – [...] понеже Россія самою большею Сѣвера частію владѣть, естли себѣ Флотъ и при Нарвѣ гавень и Магазинъ оружейной построить, то не токмо въ Ливонію, но и во всю Германію съ войсками своими пройдутъ (40).

2.1.5. Уколико се неки једночлани термин у тексту не јавља самостално, већ само у оквиру вишечланог термина који представља његов хипоним, тај једночлани термин (у овом случају хипероним) обрађује се у оквиру засебног речничког чланка и даје у истом контексту као и вишечлани термин у чијем се саставу јавља, нпр.:

ВОЈЕНИ СОВЈЕТ м <военный совѣтъ> *рајѣни савейѣ, рајѣно веће*. – И того ради собрала Она немедленно военный совѣтъ, въ которомъ за нужно быть найдено, чтобъ учинити Туркамъ предложеніе о мирѣ (28);

СОВЈЕТ м <совѣтъ> *назив разних виших колеѣијалних орѣана који имају савейѣодавни, йонекад и изврѣни каракѣер; веће, савейѣ*. – И того ради собрала Она немедленно военный совѣтъ, въ которомъ за нужно быть найдено, чтобъ учинити Туркамъ предложеніе о мирѣ (28).

2.2. Граматичка информација

2.2.1. С обзиром на то да смо ексцерпирали само именичке термине, уз одредницу се наводи информација о роду (м, ж, с) именице која има функцију термина или се налази у семантичком центру вишечланог термина, нпр.:

ВЛАДЈЕТЕЛСТВО с <владѣтельства> *обласѣи, ѣерѣиѣорија која се налази йод нечијом владавином*. – и сего году весною намѣреніе имѣемъ, да бы не токмо возмощи Намъ противу непрѣтеля онаго Бусурмана отпоръ чинитъ, но и съ сильнымъ оружіемъ въ средину владѣтельства Его вступитъ, и утѣсненныхъ православныхъ Хрѣстіанъ, аще Богъ допуститъ отъ поганскаго Его утѣсненія и ига освободитъ, на которую войну полагаемъ крайныя наши таланты (24);

ВОЈУЈУЩАЈА СТРАНА ж <воюющимъ странамъ> *зараѣена/рајѣујућа сѣрана*. – [...] скоро послѣ того, аименно 6 Октомвра, въ Шведѣ между Кралемъ Прусскимъ и высокими Сѣверными Союзниками заключенъ такой трактатъ, который воюющимъ странамъ, какъ то и самой Швеціи, болѣе на пользу, нежели на вредъ служити мogle (45).

2.2.2. Уколико постоји несигурност у погледу рода именице, наводи се ознака за оба рода, нпр. *с/ж* (в. **ВОЈСКО/ВОЈСКА** под тачком 2.1.2).

2.2.3. Једина додатна ознака у оквиру граматичких информација јесте *pl. t.*, која се наводи уз именице које немају облик јединице (в. **ЛАТИ** под тачком 2.1.1).

2.3. Регистрована форма у оригиналу

2.3.1. С обзиром на то да су термини у оквиру одредница транскрибовани, неопходно је навести њихов оригинални граfiјски лик у угластим ортографским заградама. Овај лик не наводи се увек у основном облику термина (номинатив јединице), већ само онда када је у том облику потврђен у тексту. Уколико основни облик није регистрован, термин се у угластим заградама наводи у потврђеном облику како би се сачувала аутентичност граfiјског израза термина и избегло читавање које би понекад било неизбежно у случају реконструкције основног облика терминолошке јединице:

ГОСУДАРИЊА ж <Государыня> *суѝруѝа рускоѝ цара*. – Государыня Царица ЕКАТЕРЫНА, которая была тутже, увѝдомясь о Намѝренѝи Государя своего, почла оное не меньше за весьма отважное, коль и за весьма опасное (28);

ЛЕЈБГВАРДИЈА ж <Лейбгвардѝи> *одабрани, ѝривилеѝовани гео Руске царске војске и морнарице, најсѝремниѝи и најсѝособниѝи*. – [...] Она и собрала сколько болѝе могла червоныхъ, и придавъ еще свой изъ драгихъ камней Шмукъ, [...] послала все то чрезъ Шепелова Унтеръ-Офицера Лейбгвардѝи, къ Верховному Везиру и къ Совѝтнику Его Кѝаи (29).

2.3.2. Уколико је термин полисемичан и потврде његових различитих значења имају различит граfiјски израз, као и у случају несигурности у погледу одређења рода или номинативног облика термина, у угластим ортографским заградама наводе се све релевантне реализације терминолошких јединица (уп. све примере наведене под тачком 2.1.2).

2.4. Дефиниција

2.4.1. У речнику овог типа дефиниције су често описне, нпр.:

БЛАГОРОДИЈЕ с <Благородѝямъ> *ѝѝѝѝула додељивана наследним и личним ѝлемиѝима*. – Сѝя Нашего Царскаго Величества доброжелательная

граммата Вашымъ Благородіямъ вручена будетъ отъ посланниковъ Нашихъ (25).

Понекад се поред описног дела може навести и еквивалент у савременом српском језику, нпр.:

ПОЛК м <полковъ> *самостјална војна јединица, већа од батальона, која улази у састав бригаде и дивизије; њук.* – [...] Его Царское Величество [...] отдалъ указъ чтобъ набирати новое войско къ дополненію полковъ (31).

Понекад, када је то довољно информативно, наводи се само одговарајући савремени српски термин, нпр.:

ВОЗМУШЧЕНИЈЕ с <возмущеніе> *усѣанак, ѿбуна.* – [...] подданники Кралевства Шведскаго [...] пришли въ крайнее возмущеніе, а въ Штокхолмѣ мало что не и явной бунтъ оказался (50).

2.4.2. Код вишезначних термина све дефиниције се дају у оквиру истог речничког чланка, под различитим тачкама (бројевима), а хијерархизују се према критеријуму познатости – од најраспрострањенијих значења ка оним мање устаљеним, нпр.:

МИР м <мира; миръ> **1.** *мирни, мање или више усклађени међународни, међудржавни односи, сѣање без рати.* – Краль Шведскій ушедъ въ Бендеры старается склонити Оттоманскую Порту къ нарушенію мира съ Россією (1); **2.** *ѿресѣанак ратиных нейријатѣльсѣава, ѿрекид рати.* – [...] **ПЕТРОМЪ АЛЕКСѢВИЧЕМЪ,** [...] миръ на тридесять непрерывно - послѣдующихъ лѣтъ заключенъ (6); **3.** *ѿисани сѣоразум о ѿѿѣиуном ѿрекиду ратиных дејсѣава; мировни уѿовор.* – Въ Шестомъ артикулѣ приупомянуто, чтобъ по силѣ Прутскаго мира разоренныя крѣпости, на рѣкѣ Самарѣ Богородицкой и на Днѣпрѣ Каменной затонъ болѣе не обновляти (34).

Треба напоменути, такође, да се у терминолошким речницима наводе само она значења полисемичних лексема која припадају области која се обрађује, о чему Згуста (Zgusta 1991: 197) каже: „[...] unose se samo stručni termini i prihvataju kao odrednice a u slučaju polisemičnih riječi navode se samo stručno terminološki smislovi, preko drugih, neterminoloških smislova prečutno se prelazi”.

2.4.3. С обзиром на то да дефиниције у терминолошким речницима треба да буду научно коректне, али и општеразумљиве (Zgusta 1991: 240), приликом дефинисања терминолошких јединица служили смо се

речницима стандардног језика и савременим приручницима, пре свега следећим: *Речник српскога језика* (МС 2007), *Велики речник сјраних речи и израза* (Клајн – Шипка 2008) и *Речник руској и српскохрватској језика* (Московљевић 1963).

2.5. Потврда

2.5.1. С обзиром на то да је ексерпција „vrijedna prije svega ili samo ako je određena leksička jedinica (riječ) navedena sa leksičkim kontekstom i po mogućnosti drugim napomenama, kao što su navodi izvora ekserpcije itd.” (Zgusta 1991: 214), у речнику овог типа потврду терминолошке јединице треба навести у оптималном контексту и додати податак о броју странице дела са које је термин преузет. Под оптималним контекстом у овом раду ми подразумевамо реченицу, те се потврда сваког обрађеног термина даје у оквиру реченице, кад год је то могуће. Уколико је пак нека лексема потврђена само у наслову или неком сличном одељку без предиката, наводи се у том, ужем, контексту, нпр.:

САМОДЕРЖЕЦ м <САМОДЕРЖЕЦЪ> онај који има неојраничену власи, ајсолујни владар, ауиокрајиа; самодржац. – БОЖЕЮ МИЛОСТЮ МЫ ПЕТРЪ ПЕРВЫЙ, ЦАРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССИЙСКИЙ, и проч. и проч. и проч. (23).

2.5.2. Углавном се за свако терминолошко значење наводи по једна потврда. Изузетак представљају они термини код којих постоји несигурност у погледу одређења рода или номинативног облика. У овим случајевима дају се по две потврде у контексту (уп. **ВОЈСКО/ВОЈСКА** (значење 1) и **МЕДАЛ/МЕДАЉ** под тачком 2.1.2).

2.5.3. Приликом навођења контекста делови текста који нису релевантни за тумачење и разумевање одреднице испуштају се, а та се места означавају трима тачкама датим у угластим заградама – [...], нпр.:

ХАН м <Хану> владарска тишјула монјолских и неких исјочњачких народа; кан. – Султанъ [...] спросилъ у него, какой онъ приказъ отдалъ Крымскому Хану (8).

3. Закључак

На основу структуре рада, сматрамо да је на месту закључка сврсисходно дати илустрацију структуре лексикографског чланка речника историјских термина предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, засноване на анализи термилошких јединица из области историје ексцерпираних из дела *Житије Пејра Великаго* Захарије Орфелина (част 2, 1772):

ТЕРМИН / ФРАЗНИ ТЕРМИН¹⁴ граматичка информација <регистрован оригинални графички израз термина> *значање*. – потврда у контексту (број стране).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. У: *Лексиколоија, ономастика, синтакса. Зборник у часи Гордани Вуковић* (ур. В. Ружић и С. Павловић). Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијахронијског термилошког речника. У: *Језици и културе у времену и просјору. Тематски зборник* (ур. С. Гудурић и М. Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет. II/2: 231–242.
- Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић (2017). *Речник славеносрпског језика: оледна свеска*. Нови Сад: Матица српска.
- Вуковић, Гордана (1988). *Термилоија куће и љокућсва у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Гортан-Премк, Даринка (1990). О месту термина у лексичком фонду. *Научни сасианак слависти у Вукове дане*. XVIII/1: 15–21.
- Гортан-Премк, Даринка (1991). О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ. *Наш језик*. XXIX/ 1/2: 49–54.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. *Стандардизација термилоије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 17–20.

¹⁴ Под фразним термином подразумева се вишечлана лексичка јединица (multiword lexical unit) која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић 2011: 156).

- Јовановић, Владан (2016). *Српска војна лексика и терминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2008). *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Костић, Мита (2010). Култ Петра Великог међу Русима, Србима и Хрватима у XVIII веку. У: *Од Рачана до Сџерије: Српска књижевност XVIII века (барок, ѓросвећеност, класицизам, ѓредромантизам): хрестиоматија* (прир. Н. Савковић). Нови Пазар – Нови Сад: Државни универзитет у Новом Пазару – Завод за културу Војводине. 253–274.
- Мамузић, Илија (1987). *Захарија Орфелин сџваратељ и сџрагаатељ*. Крушевац: Багдала.
- Медаковић, Дејан (1954). Илустровано издање Орфелинове историје Петра Великог. *Историски часопис: орјан Историској инсџиџуџи САН*. IV: 253–258.
- Младеновић, Александар (1979). Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник за филологију и линџвистику*. XXII/2: 95–129.
- Московљевић, Милош (1963). *Речник руској и српскохрватској језика*. Београд: Научна књига.
- Остојић, Тихомир (1923). *Захарија Орфелин: животи и рад му*. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.
- Оташевић, Ђорђе (1996). Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије). *Сџандарџизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 57–60.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурџа (2017). *Правопис српској језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ: *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2008). *Граматиџа српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђорић, Божо (1996). Кратка верзија термина. *Сџандарџизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 53–55.
- Чалић, Боривој (1995). *Орфелин*. Вуковар: Народна библиотека „Вуковар”.
- Чалић, Боривој (2011). Предговор. Хронологија. Приређивачке напомене. У: *Анџологијска еџиџа Десет векова српске књижевности, књ. 13: Захарија Орфелин* (прир. Б. Чалић). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске. 7–22; 339–344; 363–374.
- Чурчић, Лазар (2002). *Књига о Захарији Орфелину*. Приредио Боривој Чалић. Загреб: Српско културно друштво Просвјета.

*

Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
Zgusta, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Vesna Bajić

A PROPOSAL OF MICROSTRUCTURE OF A DICTIONARY OF HISTORICAL TERMS OF THE PRE-STANDARD PERIOD OF THE SERBIAN LANGUAGE (ON THE EXAMPLES EXCERPTED FROM THE WORK *THE LIFE OF PETER THE GREAT* BY ZAHARIJA ORFELIN (PART 2, 1772))

SUMMARY

This paper presents a proposal of the elements of microstructure, i.e. the structure of a lexicographical article of a dictionary of terms belonging to the field of history dating from the pre-standard epoch in the development of the standard Serbian language, based on the terminological units excerpted from the work *The Life of Peter the Great* by Zaharija Orfelin (part 2, 1772).

KEYWORDS: historical lexicography, dictionary, microstructure, lexicographical article, terminology, history, 18th century, Zaharija Orfelin.

Мср Весна Бајић
Нови Сад
Србија
vesna.bajic93@gmail.com

